

03.2021

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Η ελληνική διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά τη διάρκεια της πανδημίας

Αναστασία Καφέ
Μανώλης Πρατσινάκης

seesox

South East European Studies at Oxford

Μάρτιος 2021

Ερευνητική Ομάδα

Αναστασία Καφέ

Μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και επιστημονική συνεργάτιδα στο Πρόγραμμα για την ελληνική διασπορά, SEESOX, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης.

Μανώλης Πρατσινάκης

Λέκτορας μεταναστευτικών σπουδών και Ερευνητής-Υπότροφος του Ιδρύματος Ωνάση στη Σχολή Ανθρωπολογίας και Μουσειακής εθνολογίας, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Αναπληρωτής συντονιστής τους προγράμματος για την ελληνική διασπορά στο Κέντρο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης (SEESOX), Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης.

Περιεχόμενα

Επιτελική σύνοψη	5
Η πανδημία και οι επιπτώσεις της σε μεταναστευτικούς και διασπορικούς πληθυσμούς	8
Ταυτότητα της έρευνας	11
Οι συνέπειες της πανδημίας στο εισόδημα και την εργασιακή κατάσταση των Ελλήνων στο ΗΒ	14
Μεταναστευτικές αποφάσεις και επιστροφή.....	18
Αξιολόγηση πολιτικών διαχείρισης της πανδημίας	22
Συμπεράσματα	28
Βιβλιογραφία.....	31

Πίνακες

Πίνακας 1. Δημογραφικό προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα.....	12
Πίνακας 2. Πώς επηρέασε η πανδημία την εργασιακή κατάσταση.....	15
Πίνακας 3. Μορφωτικό και οικονομικό προφίλ των «κρίσιμων» εργαζόμενων	16
Πίνακας 4. Πώς επηρέασε η πανδημία το εισόδημά τους.....	17
Πίνακας 5. Λόγοι επιστροφής στην Ελλάδα.....	19
Πίνακας 6. Σκεφτήκατε να μετακομίσετε προσωρινά στην Ελλάδα λόγω των έκτακτων συνθηκών που προκάλεσε η πανδημία;	20
Πίνακας 7. Περίοδος μετακόμισης στην Ελλάδα	20
Πίνακας 8. Αξιολόγηση της διαχείρισης της πανδημίας.....	23
Πίνακας 9. Επίδραση της πανδημίας στις απόψεις για τους θεσμούς στην Ελλάδα και το ΗΒ (πενταβάθμια κλίμακα likert).....	26

Επιτελική σύνοψη

Η πανδημία του SARS-CoV-2 επηρέασε ποικιλοτρόπως τους μεταναστευτικούς και διασπορικούς πληθυσμούς. Οι περιορισμοί στην κινητικότητα που επιβλήθηκαν διεθνώς για τον περιορισμό της εξάπλωσης του ιού επηρέασαν τη δυνατότητα και τους τρόπους διασύνδεσης διασπορικών πληθυσμών με τις χώρες καταγωγής τους. Ταυτόχρονα οι οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας, οι οποίες βάρυναν ιδιαίτερα τους μετανάστες, καθώς μεγάλο τμήμα τους εργάζονται σε επισφαλείς θέσεις, είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση των εμβασμάτων προς τις χώρες καταγωγής τους, αλλά και την αύξηση του επαναπατρισμού τους. Στον αντίποδα, η υγειονομική κρίση στις χώρες υποδοχής κινητοποίησε εύρωστες διασπορικές κοινότητες ώστε να συνεισφέρουν για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας στις χώρες καταγωγής τους. Παράλληλα, επιστήμονες της διασποράς συνέβαλαν με τη μεταφορά τεχνογνωσίας με στόχο την αντιμετώπιση της εξάπλωσης του ιού.

Όσον αφορά την περίπτωση της Ελλάδας, η ελληνική διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο (ΗΒ) βρέθηκε στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης για τη διασπορά και την πανδημία. Αυτό σχετίζεται αφενός με τη σφοδρότητα της εξάπλωσης του ιού στο ΗΒ και αφετέρου με την επιστροφή στην Ελλάδα, είτε για μόνιμη εγκατάσταση είτε προσωρινά, ενός σημαντικού αριθμού ατόμων από την διασπορά. Ο συνδυασμός των δύο οδήγησε σε ανησυχία για τη πιθανή εξάπλωση του ιού μέσω του επαναπατρισμού των Ελλήνων κατά τη περίοδο του πρώτου κύματος (Μάρτιος-Ιούνιος), ενώ οδήγησε και σε μια δημόσια συζήτηση αναφορικά με τη διαχείριση του επαναπατρισμού από την ελληνική κυβέρνηση.

Θεωρήθηκε, λοιπόν, σκόπιμο να διεξαχθεί μια σύντομη έρευνα, συμπληρωματική της προηγούμενης μεγάλης έρευνας που εκπονήσαμε για την ελληνική διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο (SEESOX-GDUK survey) τη περίοδο 10/2018-5/2019, με στόχο να διερευνήσουμε τις επιπτώσεις της πανδημίας σε αυτή τη διασπορική κοινότητα. Το δείγμα της νέας έρευνας προέκυψε μέσω πρόσκλησης για συμμετοχή στην έρευνα προς τα άτομα τα οποία είχαν συμπληρώσει την έρευνα SEESOX-GDUK και είχαν δώσει τη συγκατάθεσή τους για συμμετοχή σε μελλοντική έρευνα. Η περίοδος διεξαγωγής της έρευνας ήταν το χρονικό διάστημα 15/11/2020-15/12/2020. Έμφαση δόθηκε στις συνέπειές της πανδημίας στο εισόδημα

και την εργασιακή κατάσταση των Ελλήνων που ζουν και εργάζονται στο ΗΒ, καθώς και στις μεταναστευτικές τους πρακτικές. Ταυτόχρονα μελετήσαμε και τον τρόπο που αξιολογούν τη διαχείριση της πανδημίας τόσο την Ελλάδα όσο και στο ΗΒ. Τα κύρια ευρήματα της έρευνας μπορούν να συνοψιστούν στα παρακάτω τέσσερα σημεία.

1. Η επιστροφή για μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα, τόσο κατά την περίοδο της πανδημίας αλλά και για το σύνολο της περιόδου που μεσολάβησε μεταξύ της παρούσας και της προηγούμενης έρευνας, ήταν σχετικά περιορισμένη. Κατά την περίοδο της πανδημίας που καλύπτει η έρευνα (Μάρτιος-Δεκέμβριος 2020) μετακινήθηκε μόνιμα προς την Ελλάδα το 4% περίπου του δείγματος, ενώ για το σύνολο της περιόδου που μεσολάβησε μεταξύ των δυο ερευνών η επιστροφή υπολογίζεται στο 11,3% του δείγματος. Αναφέρεται ότι το ποσοστό για το σύνολο της περιόδου είναι σε απόλυτη συνάφεια με το ποσοστό των ατόμων που δήλωσαν στην προηγούμενη έρευνα ότι σκόπευαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα μέσα στα επόμενα 3 χρόνια (11,4%). Αναφορικά με τα κίνητρα των επαναπατριζόμενων, προκύπτει ότι, στην παρούσα φάση, αυτά σχετίζονται κυρίως με παράγοντες απώθησης από το ΗΒ, αλλά και προσωπικούς, οικογενειακούς λόγους και ελάχιστα έως καθόλου με παράγοντες έλξης από την Ελλάδα. Ειδικότερα, για την περίοδο της πανδημίας ο επαναπατρισμός σχετίζεται με την εργασιακή επισφάλεια και το χαμηλό εισόδημα και για αυτό τον λόγο εικάζεται ότι το πραγματικό ποσοστό των επιστροφών πιθανώς να είναι υψηλότερο από αυτό που κατέγραψε η παρούσα έρευνα, καθώς τα πιο ευάλωτα μέλη της διασπορά υποεκπροσωπούνται στο δείγμα.
2. Ταυτόχρονα, ένα σημαντικό τμήμα των Ελλήνων στο ΗΒ (15,2%) επέλεξε να μετοικήσει στην Ελλάδα προσωρινά κατά τη διάρκεια της πανδημίας, ενώ το 25,7% ανέφερε ότι θα το επιθυμούσε αλλά δεν μπορούσε να το κάνει για εργασιακούς ή άλλους λόγους. Το εύρημα αυτό δείχνει ότι αν και στην παρούσα φάση η μόνιμη επιστροφή δεν είναι επιλογή για την πλειονότητα των Ελλήνων στο ΗΒ, ένα σημαντικό τμήμα αυτών διατηρεί ιδιαίτερους κοινωνικούς και συναισθηματικούς δεσμούς με την Ελλάδα, γεγονός που υπογραμμίζεται και από τα ευρήματα της προηγούμενης έρευνας. Επίσης, δεδομένου ότι οι προσωρινές επιστροφές αφορούν κατά κύριο λόγο επαγγελματίες που έχουν τη δυνατότητα τηλεργασίας, τα αποτελέσματα της έρευνας είναι σημαντικά σε ό,τι αφορά τη χάραξη πολιτικής σε σχέση με τη δημιουργία ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος για τη προσέλκυση των λεγόμενων “ψηφιακών νομάδων” από τη διασπορά την περίοδο μετά την πανδημία.
3. Σε ό,τι αφορά το εισόδημα και την εργασιακή κατάσταση των Ελλήνων στο ΗΒ, σύμφωνα με την έρευνα οι συνέπειες της πανδημίας για το μεγαλύτερο τμήμα της διασποράς δεν είναι πολύ εκτεταμένες. Αυτό

οφείλεται αφενός στο είδος και τους όρους εργασίας των Ελλήνων που εργάζονται εκεί και αφετέρου στα μέτρα ανακούφισης των εργαζομένων και των επιχειρήσεων που έλαβε η βρετανική κυβέρνηση. Όμως, σε ό,τι αφορά το εισόδημα, σχεδόν το 1/3 το ερωτηθέντων δηλώνει ότι αυτό μειώθηκε. Αυτό συνέβη κυρίως σε εργαζόμενους των οποίων η σύμβαση τέθηκε σε αναστολή και επιδοτήθηκαν από το κράτος, σε εργαζόμενους των οποίων αναγκαστικά μειώθηκαν οι ώρες εργασίας τους ή έχασαν τη δουλειά τους. Επίσης, οι συνέπειες της πανδημίας ήταν ιδιαίτερα έντονες σε άτομα τα οποία εργάζονταν με επισφαλείς όρους εργασίας, τις εμπειρίες των οποίων η έρευνα δεν μπόρεσε να καταγράψει επαρκώς, λόγω της υποεκπροσώπησής τους στο δείγμα.

4. Τέλος, αναφορικά με τη διαχείριση της πανδημίας στην Ελλάδα και τη Βρετανία, ενδιαφέρον έχει η θετικότερη αξιολόγηση της ελληνικής κυβέρνησης και των ειδικών στις πολιτικές που ακολούθησαν για την προστασία της δημόσιας υγείας αλλά και η σχετικά μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στους πολίτες της χώρας για τη συμμόρφωση με τους κανόνες και τα μέτρα που έχουν ληφθεί. Αντιθέτως, η βρετανική κυβέρνηση πιστώνεται με θετικές αξιολογήσεις για τα μέτρα που έλαβε για την αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η διαχείριση της πανδημίας από την ελληνική κυβέρνηση έχει αφήσει σχετικά θετικές εντυπώσεις στους Έλληνες του ΗΒ στο υγειονομικό κομμάτι, χωρίς αυτό όμως να αποτυπώνεται σε μια γενικευμένη αλλαγή στη στάση τους απέναντι στους θεσμούς, καθώς για αυτό απαιτούνται μακροπρόθεσμες βελτιώσεις στο ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο.

Η πανδημία και οι επιπτώσεις της σε μεταναστευτικούς και διασπορικούς πληθυσμούς

Η πανδημία του SARS-CoV-2 δεν επηρέασε μόνο τη δημόσια υγεία και τις οικονομίες των χωρών σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά είχε επιπτώσεις και σε άλλες πτυχές της κοινωνικής ζωής. Όλες οι χώρες αναγκάστηκαν να λάβουν μέτρα για τον περιορισμό της διασποράς του ιού τα οποία, μεταξύ άλλων, περιλάμβαναν κλείσιμο των συνόρων τους, αλλά και περιορισμό της κινητικότητας εντός της επικράτειας, με στόχο τη προστασία του εγχώριου πληθυσμού. Ωστόσο, συχνά η πρόνοιά τους έπρεπε να συμπεριλάβει και διασπορικούς πληθυσμούς που ζουν σε άλλες χώρες. Οι εξελίξεις αυτές καθώς και οι άνισες συνέπειες από τον περιορισμό της κινητικότητας σε διάφορες γεωγραφικές κλίμακες έχουν αρχίσει να αποτελούν αντικείμενο μελέτης των μεταναστευτικών σπουδών που εξετάζουν τις επιπτώσεις της πανδημίας σε διασπορικούς, μεταναστευτικούς και προσφυγικούς πληθυσμούς.

Πρόσφατη μελέτη των Fasani και Mazza (2020) για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης φανερώνει τη σημασία των μεταναστών στην αντιμετώπιση της πανδημίας αλλά και την ευαλωτότητά τους εξαιτίας της υγειονομικής και οικονομικής κρίσης. Ένα μεγάλο ποσοστό του μεταναστευτικού πληθυσμού στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης εργάζεται σε επισφαλείς θέσεις εργασίας χαμηλής ειδίκευσης, σε αρκετές περιπτώσεις με ανεπίσημες εργασιακές σχέσεις που δεν τους επιτρέπουν να ενταχθούν στο κοινωνικό δίκτυο προστασίας των χωρών αυτών. Επομένως, ένα μεγάλο μέρος των μεταναστών έχουν βρεθεί αντιμέτωποι με την ανεργία και την έλλειψη ιατροφαρμακευτικής κάλυψης. Η έρευνα αναδεικνύει έναν επιπλέον κίνδυνο για τους μετανάστες που εργάζονται σε θέσεις κρίσιμες για τη λειτουργία της χώρας εν μέσω πανδημίας,¹ όπως το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό ή εργαζόμενοι στα super markets και στις ταχυμεταφορές, οι οποίοι αναγκάζονται να εργάζονται στον τόπο εργασίας και συνεπώς να είναι πιο ευάλωτοι στον ιό.

¹ Στην Αμερική ονομάζονται *essential staff*, στο Ηνωμένο Βασίλειο *critical/key workers*, στη Γαλλία *travailleurs clés*, στη Γερμανία *systemrelevante Arbeitskräfte*. Πρόκειται για εργαζόμενους σε τομείς που είναι απαραίτητοι για τη λειτουργία μιας χώρας, όπως η υγεία, η κοινωνική πρόνοια, η τροφοδοσία, η ασφάλεια, οι μεταφορές, βλ. για παράδειγμα την ανάλυση αυτών των επαγγελματικών κατηγοριών στο ΗΒ, <https://www.gov.uk/government/publications/coronavirus-covid-19-maintaining-educational-provision/guidance-for-schools-colleges-and-local-authorities-on-maintaining-educational-provision>

Ταυτόχρονα ερευνητές έχουν τονίσει την περαιτέρω επιδείνωση που έχει προκαλέσει η πανδημία στις ήδη επιβαρυνμένες και ανεπαρκείς συνθήκες διαβίωσης προσφυγικών πληθυσμών και αιτούντων ασύλου σε κέντρα υποδοχής και φιλοξενίας, καθώς και τη συνεπαγόμενη ευαλωτότητα των πληθυσμών αυτών (Schweers and Kersting 2020). Επίσης, έχουν στηλιτεύσει προβληματικές πρακτικές και ρητορικές σε διάφορες χώρες υποδοχής που προσεγγίζουν τους πληθυσμούς αυτούς σαν δυνητικό κίνδυνο για τη δημόσια υγεία και όχι σαν ομάδες με υψηλό ρίσκο. Εκτός αυτών, έρευνες εκπονούνται για τις συνέπειες από την απαγόρευση εποχικών μετακινήσεων τόσο για την αγροτική παραγωγή (Barbulescu & Vargas-Silva 2020) όσο και για τις οικογένειες των μεταναστών (Gaslyan & Galstyan 2020), ενώ θέμα διερεύνησης αποτελούν οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των εποχικών αγροτικών μεταναστών και ο ρόλος τους στη μετάδοση του ιού.

Όσον αφορά τις επιπτώσεις της πανδημίας στα κράτη καταγωγής έμφαση έχει δοθεί στη μείωση των εμβασμάτων. Σύμφωνα με στοιχεία από μελέτη της Παγκόσμιας Τράπεζας (Ratha et al. 2020), τα μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας έχουν επιφέρει μεγάλη μείωση στο εισόδημα των μεταναστών και αυτό επηρέασε τα εμβάσματα κυρίως προς τις αναπτυσσόμενες χώρες, οι οικονομίες των οποίων βασίζονται στην απρόσκοπτη εισροή εμβασμάτων από διασπορικούς πληθυσμούς. Με βάση την παραπάνω έρευνα, η μείωση αγγίζει το 20% το 2020 (από \$554 δισ. το 2019, έχουν μειωθεί σε \$445 δισ. το 2020) ενώ η πρόβλεψη της Παγκόσμιας Τράπεζας κάνει λόγο για πτώση που μπορεί να φτάσει το 35% την επόμενη περίοδο.

Επιπροσθέτως, οι οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας είχαν ως συνέπεια την επιστροφή ενός σημαντικού τμήματος διασπορικών πληθυσμών στη χώρα καταγωγής τους, είτε ως μια στρατηγική προσωρινής προσαρμογής, είτε με στόχο τη μακροπρόθεσμη εγκατάστασή τους (Anastasakis 2020). Το γεγονός αυτό σε συγκεκριμένες χώρες συνδέθηκε με τη εξάπλωση του ιού και οδήγησε σε στιγματισμό των παλιννοστούντων (Kathiravelu & Heller 2020). Παράλληλα ο περιορισμός στις διεθνείς πτήσεις οδήγησε στην ανάγκη συντονισμού προγραμμάτων επαναπατρισμού για διασπορικούς πληθυσμούς οι οποίοι θέλησαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους (Liao 2020), ενώ ιδιαίτερη κατηγορία αποτέλεσαν και οι διεθνείς σπουδαστές πολλοί από τους οποίους επέλεξαν την επιστροφή τους μετά από το κλείσιμο των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στα οποία σπούδαζαν (Howlett & Dean 2020).

Εκτός από τις αρνητικές επιπτώσεις που προαναφέρθηκαν πρέπει να τονιστεί και η συνεχιζόμενη συνεισφορά διασπορικών πληθυσμών προς τα κράτη καταγωγής τους. Η συνεισφορά αυτή έλαβε χώρα τόσο μέσω χορηγιών για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας (Kalantzi 2020), όσο και μέσω της μεταφοράς τεχνογνωσίας. Καθώς η ανάγκη των χωρών να αντιμετωπίσουν την πανδημία κυρίως σε υγειονομικό επίπεδο ήταν έντονη, τα κράτη απευθύνθηκαν στους ειδικούς εντός των χωρών

αλλά και στους επιστήμονες της διασποράς με τους οποίους διατήρησαν συστηματική σχέση, η γνώση και γνώμη των οποίων ήταν επιτακτική (βλ. International Organization for Migration 2020, Kamaras 2020). Αλλά και η ίδια η διασπορά φρόντισε να έχει ανοιχτό δίαυλο επικοινωνίας τόσο με τα κράτη από τα οποία προέρχονται, όσο και με τα μέλη της διασποράς, κυρίως για την παροχή βοήθειας στις περιπτώσεις που αυτό ήταν αναγκαίο. Αναπτύχθηκε, λοιπόν, μία συστηματική σύνδεση διασποράς και κράτους, η οποία έχει προοπτικές δημιουργίας ενός κόμβου γνώσεων που κάθε κράτος μπορεί να εκμεταλλευτεί προς όφελος των πολιτών.

Για την περίπτωση της Ελλάδας, το ΗΒ και η τοπική ελληνική διασπορά απασχόλησε ιδιαίτερα τον δημόσιο διάλογο αφενός λόγω της σφοδρότητας της εξάπλωσης του ιού στη χώρα αυτή και αφετέρου λόγω της επιστροφής στην Ελλάδα, είτε για μόνιμη εγκατάσταση είτε προσωρινά, ενός σημαντικού αριθμού ατόμων από τη διασπορά. Ο συνδυασμός των δύο οδήγησε σε ανησυχία για την πιθανή εξάπλωση του ιού μέσω του επαναπατρισμού των Ελλήνων κατά την περίοδο του πρώτου κύματος, ενώ οδήγησε και σε μια δημόσια συζήτηση αναφορικά με τη διαχείριση του επαναπατρισμού από την ελληνική κυβέρνηση. Παράλληλα, η προσωρινή μετεγκατάσταση ενός ικανού αριθμού επαγγελματιών από το εξωτερικό που είχαν τη δυνατότητα τηλεργασίας, παρουσιάστηκε σαν ευκαιρία και συνδέθηκε με εξαγγελθείσες κυβερνητικές νομοθετικές πρωτοβουλίες για την προσέλκυση των λεγόμενων “ψηφιακών νομάδων” στην Ελλάδα.² Ταυτόχρονα, στη Βρετανία η πανδημία οδήγησε σε πρακτικές αλληλοβοήθειας εντός των ελληνικών διασπορικών κοινοτήτων αλλά και σε έντονες συζητήσεις στα κοινωνικά δίκτυα (Pratsinakis 2021). Αυτές επικεντρώθηκαν στο κατά πόσο είναι κοινωνικά υπεύθυνα πράξη μια προσωρινή μετακίνηση προς την Ελλάδα κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όπως και κατά πόσο είναι στρατηγικά σωστή επιλογή ένας μονιμότερος επαναπατρισμός.

Δεδομένων, λοιπόν, των επιπτώσεων της πανδημίας σε διασπορικούς πληθυσμούς και τις συνέπειές της ειδικότερα για τις ελληνικές κοινότητες στη Βρετανία, θεωρήθηκε σκόπιμο να διεξαχθεί μια σύντομη έρευνα, συμπληρωματική της προηγούμενης μεγάλης έρευνας που εκπονήσαμε για την ελληνική διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο (SEESOX-GDUK survey), με στόχο να μελετήσουμε τις συνέπειες της πανδημίας στο εισόδημα και την εργασιακή κατάσταση των Ελλήνων που ζουν και εργάζονται στο ΗΒ, τις μεταναστευτικές τους αποφάσεις, καθώς και την αξιολόγηση τους για τη διαχείριση της πανδημίας τόσο την Ελλάδα όσο και στο ΗΒ.

² Βλ. <https://www.tovima.gr/2021/02/13/society/digital-nomads-prosklisi-apo-tin-ellada-stous-ergazomenous-tis-psifiakis-epoxis/>

Ταυτότητα της Έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μέσω διαδικτύου κατά το χρονικό διάστημα 15/11/2020-15/12/2020 χρησιμοποιώντας την πλατφόρμα Qualtrics. Το δείγμα προέκυψε μέσω πρόσκλησης για συμμετοχή προς τα άτομα τα οποία είχαν συμπληρώσει την προηγούμενη έρευνα για την ελληνική διασπορά στο Ηνωμένο Βασίλειο (SEESOX-GDUK survey) και είχαν δώσει τη συγκατάθεσή τους και το προσωπικό τους e-mail για συμμετοχή σε μελλοντική έρευνα. Συγκεκριμένα, από το σύνολο των 586 ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα SEESOX-GDUK, τα 484 άτομα είχαν συμφωνήσει να τα επαναπροσεγγίσουμε στο μέλλον για συμπληρωματική έρευνα. Εστάλη, λοιπόν, ένα εξατομικευμένο link με το ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο στο προσωπικό e-mail σε κάθε έναν/κάθε μία από τα 484 αυτά άτομα και κατόπιν εστάλησαν τρία υπενθυμιστικά μηνύματα ανά εβδομάδα ώστε να συγκεντρώσουμε όσο το δυνατό μεγαλύτερο αριθμό απαντήσεων. Συνολικά, συμπληρώθηκαν 188 ερωτηματολόγια και μετά από έλεγχο απορρίφθηκαν 4 διπλές απαντήσεις, οπότε το τελικό δείγμα περιλαμβάνει 184 άτομα. Σημειώνεται ότι ο πληθυσμός του δείγματος αποτελείται από άτομα ελληνικής καταγωγής που ήταν τουλάχιστον 18 ετών κατά την περίοδο 10/2018-5/2019, όταν είχε διεξαχθεί η προηγούμενη έρευνα και τα οποία είχαν τουλάχιστον 3 μήνες συνεχής παραμονή στο ΗΒ. Σε ό,τι αφορά το ερωτηματολόγιο της νέας έρευνας αυτό απαρτίζεται από 18 ερωτήσεις και αφορά τις συνέπειες της πανδημίας στο εισόδημα και την εργασιακή κατάσταση των Ελλήνων που ζουν και εργάζονται στο ΗΒ, τις μεταναστευτικές τους αποφάσεις και στρατηγικές πριν και μετά την πανδημία, καθώς και την αξιολόγηση της διαχείριση της πανδημίας τόσο την Ελλάδα όσο και στο ΗΒ.

Αν και τα αποτελέσματα της έρευνας μας δείχνουν με σαφήνεια τις κυρίαρχες τάσεις στις υπό διερεύνηση θεματικές, το δείγμα δεν μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ, λόγω της ακολουθούμενης μεθοδολογίας. Συγκεκριμένα, καθώς αποτελεί τμήμα του δείγματος της αρχικής έρευνας, δεν μπορούν σε αυτό να συυπολογιστούν οι σταθμίσεις από την καθοδηγούμενη από τους ερωτώμενους δειγματοληψία (RDS) που είχαμε εφαρμόσει στη προηγούμενη έρευνα. Όμως, με στόχο να πετύχουμε μεγαλύτερη συνάφεια με τον πραγματικό πληθυσμό των Ελλήνων στο ΗΒ, αλλά και συγκρισιμότητα με το προηγούμενο δείγμα, εφαρμόσαμε στάθμιση μεταστρωματοποίησης με δεδομένα που προέρχονται από την

Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του ΗΒ (Labour Force Survey-LFS). Χρησιμοποιήσαμε λοιπόν και σε αυτή την έρευνα, όπως και στην προηγούμενη, τις πληροφορίες της LFS για το φύλο, την ηλικία και το εκπαιδευτικό επίπεδο.³ Το δημογραφικό και κοινωνικοοικονομικό προφίλ του δείγματος μετά τη στάθμιση των δεδομένων αποτυπώνεται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1. Δημογραφικό προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα

	Έρευνα SEESOX-GDUK Pandemic	Έρευνα SEESOX- GDUK
Φύλο		
Γυναίκες	50,5%	50,9%
Άνδρες	49,5%	49,1%
Ηλικία		
18-24	10,2%	12,6%
25-34	24,9%	32%
35-44	42,3%	38,2%
45-99	22,6%	17,2%
Μορφωτικό επίπεδο		
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	11,8%	16,7%
Μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση	14,4%	12,8%
Ανώτατη εκπαίδευση	14%	18,9%
Μεταπτυχιακό-Διδακτορικό	59,8%	51,6%
Εισόδημα		
0-600€	2%	4,6%
600-1.200€	9%	17,5%
1.200-1.800€	23%	26,6%
1.800-2.400€	18%	21,2%
2.400-3.000€	29%	17,4%
3.000-4.500€	15%	8,1%
>4.500€	5%	4,5%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK Pandemic

Όπως γίνεται εμφανές, σε σύγκριση με το συνολικό δείγμα της προηγούμενης έρευνας, το δείγμα της νέας έρευνας απαρτίζεται από ένα μεγαλύτερο σε ηλικία, σημαντικά πιο εύρωστο αλλά και σχετικά υψηλότερα καταρτισμένο πληθυσμό. Το στοιχείο αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη για την ερμηνεία των δεδομένων τόσο αναφορικά με τις συνέπειες της πανδημίας αλλά και σε ό,τι αφορά την επιστροφή, καθώς σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας προκύπτει ότι τα λιγότερα προνομιούχα τμήματα της ελληνικής διασποράς στο ΗΒ έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα επιστροφής στην Ελλάδα κατά την περίοδο της πανδημίας, αλλά και πριν από αυτήν. Επίσης, τονίζεται ότι

³ Για την εφαρμογή των σταθμίσεων στο δείγμα βλ. το υποκεφάλαιο μεθοδολογίας από το report της πρώτης έρευνας SEESOX-GDUK-Πραταινάκης 2020.

το δείγμα απαρτίζεται από άτομα που είχαν μεταναστεύσει στο ΗΒ μέχρι τις αρχές του 2019, συνεπώς, δεν συμπεριλαμβάνει όσους μετακινήθηκαν για σπουδές κατά το ακαδημαϊκό έτος 2019/2020 και οι οποίοι κατά πάσα πιθανότητα αποτέλεσαν ένα μεγάλο μέρος των ατόμων που γύρισαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του πρώτου lockdown. Επομένως, συνολικά η έρευνα είναι πιθανό να υποεκτιμά την επιστροφή κατά την περίοδο της πανδημίας.

Οι συνέπειες της πανδημίας στο εισόδημα και την εργασιακή κατάσταση των Ελλήνων στο ΗΒ

Η πανδημία και τα μέτρα αντιμετώπισής της προκάλεσαν σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές. Εργαζόμενοι επιχειρήσεων που έκλεισαν με κρατική εντολή υπέστησαν μείωση στα εισοδήματά τους και αναγκάστηκαν να ζουν με την κρατική ενίσχυση που έχει προβλεφθεί σε κάθε χώρα. Ταυτόχρονα ελεύθεροι επαγγελματίες σε πολλούς κλάδους είδαν μείωση των εισοδημάτων τους. Επιπλέον, αρκετοί άνθρωποι που ζουν και εργάζονται μακριά από τις οικογένειές τους, είτε εντός της χώρας είτε στο εξωτερικό, αποφάσισαν να επιστρέψουν στον τόπο κατοικίας της οικογένειάς τους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της έρευνας στην ερώτηση για τον τρόπο που επηρέασε η πανδημία την εργασιακή κατάσταση των ερωτώμενων (Πίνακας 2). Η συγκεκριμένη ερώτηση έδινε τη δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων και γι' αυτό τον λόγο το ποσοστό των ατόμων που απαντούν ότι έχασαν τη δουλειά τους (4,2%) διαφέρει από το ποσοστό των δηλώνουν άνεργοι κατά τη διενέργεια της έρευνας (3,7%). Αυτό σημαίνει πρακτικά ότι κάποιοι άνθρωποι εν μέσω πανδημίας έχασαν τη δουλειά τους, αλλά αμέσως βρήκαν κάποια άλλη. Συνολικά, σύμφωνα με την έρευνα, το ποσοστό των ατόμων που απώλεσαν την εργασία τους φαίνεται να είναι χαμηλό, ενώ οι συνέπειες της πανδημίας παρουσιάζονται περισσότερο εμφανείς σε ό,τι αφορά τις εργασιακές συνθήκες των εργαζομένων και το εισόδημα τους.

Περίπου το 50% των ερωτώμενων απάντησαν ότι επηρεάστηκαν με κάποιο τρόπο από την πανδημία. Συγκεκριμένα, ένα αρκετά μεγάλο μέρος των ερωτώμενων (14,2%) δήλωσε ότι έλαβε επιδότηση από την κρατική ενίσχυση, κάποιοι αναγκάστηκαν να εργάζονται περισσότερες ώρες (13,6%) και λιγότεροι αναγκάστηκαν να μειώσουν τις ώρες εργασίας τους (7%). Τέλος, 4,8% των εργαζομένων αναγκάστηκαν να αλλάξουν εργασία και 2,9% δεν είχαν εισόδημα για περισσότερο από ένα μήνα.

Πίνακας 2. Πως επηρέασε η πανδημία την εργασιακή κατάσταση

	% επί των απαντήσεων
Αναγκάστηκα να διακόψω τις σπουδές μου	0
Έχασα τη δουλειά μου	4,2
Η επιχείρησή μου χρεωκόπησε	0
Αναγκάστηκα να κλείσω την επιχείρησή μου	0,1
Έλαβα επιδότηση ως πληττόμενος εργαζόμενος (furlough scheme) ⁴	14,2
Δεν είκα εισόδημα για περισσότερο από ένα μήνα	2,9
Άλλαξα δουλειά	4,8
Αναγκάστηκα να δουλεύω λιγότερες ώρες	7
Αναγκάστηκα να δουλεύω περισσότερες ώρες	13,6
Η πανδημία δεν επηρέασε τη δουλειά/εκπαίδευσή μου	50,8
Άλλο	2,2

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK Pandemic

Παράλληλα, το 21% των ερωτηθέντων του δείγματος είχαν καθοριστεί κατά τη διάρκεια των lockdowns ως κρίσιμοι εργαζόμενοι (Πίνακας 3), καθώς ήταν απασχολούμενοι σε θέσεις κρίσιμες για τη λειτουργία της χώρας την περίοδο αυτή. Οι περισσότεροι προέρχονται από χαμηλά εισοδηματικά στρώματα και χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο. Πρόκειται κυρίως για εργαζόμενους στο λιανεμπόριο, την εφοδιαστική αλυσίδα και τις μεταφορές. Το ποσοστό αυτών που έχει ανώτατη εκπαίδευση και έχουν οριστεί κρίσιμοι εργαζόμενοι αφορά κυρίως εργαζόμενους στην υγεία, γιατρούς και νοσηλευτές.

Εδώ, πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι περίπου το 40% του ερωτώμενων αναφέρουν ότι έχουν προσφέρει βοήθεια και έχουν συμβάλει στην αντιμετώπιση των συνεπειών της πανδημίας είτε στο ΗΒ είτε στην Ελλάδα. Στο ΗΒ η συμβολή αυτή εκφράστηκε πρωτίστως μέσω της παροχής επιστημονικής γνώσης (10,5%) και της φιλοξενίας ή προσφοράς άλλης βοήθειας σε οικογένεια και φίλους (9,7%), και δευτερευόντως μέσω της αποστολής χρημάτων σε ανθρωπιστικές οργανώσεις (6%) και της προσφοράς εθελοντικής εργασίας (4,2%). Η βοήθεια προς την Ελλάδα έλαβε χώρα κυρίως μέσω της αποστολής εμβασμάτων (18,2%) και δευτερευόντως μέσω της προσφοράς βοήθειας σε οικογένεια και φίλους (6,4%), μέσω της αποστολής χρημάτων σε ανθρωπιστικές οργανώσεις (5%) και της αποστολής αγαθών

⁴ Πρόκειται για την επιδότηση του 80% του μισθού των εργαζομένων που δεν εργάζονται προσωρινά λόγω των περιοριστικών μέτρων, έως του ποσού των £2.500. Μέχρι τις 13 Δεκεμβρίου 2020 περίπου 9,9 εκατ. εργαζόμενοι εντάχθηκαν σε αυτό το καθεστώς επιδότησης από 1,2 εκατ. επιχειρήσεις. Αντίστοιχη ενίσχυση προβλέφθηκε και για τους αυτοαπασχολούμενους, οι οποίοι έλαβαν το 80% των μέσων μηνιαίων εμπορικών κερδών τους και μέχρι του ποσού των £7.500 συνολικά, βλ. <https://www.gov.uk/government/collections/hmrc-coronavirus-covid-19-statistics>

και εξοπλισμών σε ιδρύματα ιατρικής περίθαλψης και άλλους οργανισμούς (3%). Αντιστρόφως, σημειώνεται ότι το 9,3% του δείγματος αναφέρει ότι έλαβε οικονομική βοήθεια από την Ελλάδα και το 3,3% άλλης μορφής βοήθεια (π.χ. ιατρική, ψυχολογική).

Πίνακας 3. Μορφωτικό και οικονομικό προφίλ των «κρίσιμων» εργαζόμενων

Εισόδημα	
600-1.200€	8,9%
1.200-1.800€	38,5%
1.800-2.400€	15,2%
2.400-3.000€	25,7%
3.000-4.500€	6,6%
>4.500€	5,1%
Μορφωτικό επίπεδο	
Δευτεροβάθμια	25,6%
Μετα-δευτεροβάθμια	27,7%
Ανώτατη	13,7%
Μεταπτυχιακό-διδακτορικό	33%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK Pandemic

Σχετικά με την εργασιακή κατάσταση των ερωτηθέντων πριν και μετά την πανδημία, η πλειοψηφία των ερωτώμενων ήταν και παρέμειναν μισθωτοί πλήρους απασχόλησης, όμως η έναρξη της πανδημίας συντέλεσε στον υπερδιπλασιασμό του ποσοστού των μισθωτών μερικούς απασχόλησης. Σε όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες παρατηρούμε πολύ μικρές διαφοροποιήσεις. Σε ό,τι αφορά το εισόδημα των εργαζομένων η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (62,2%) απαντά ότι αυτό παρέμεινε το ίδιο και ένα μικρό ποσοστό 11,1% δήλωσε ότι είχε αύξηση στο εισόδημά του. Ωστόσο, σχεδόν το 1/3 των ερωτηθέντων δηλώνει ότι το εισόδημά του μειώθηκε (Πίνακας 4). Αυτό συνέβη κυρίως σε εργαζόμενους των οποίων η σύμβαση τέθηκε σε αναστολή και επιδοτήθηκαν από το κράτος, σε εργαζόμενους των οποίων οι ώρες εργασίας τους αναγκαστικά μειώθηκαν ή σε αυτούς που έχασαν τη δουλειά τους.⁵ Γενικότερα, το οικονομικό σοκ που προκάλεσε η πανδημία σε όλες τις χώρες του κόσμου που αναγκάστηκαν να λάβουν περιοριστικά μέτρα, αντιμετωπίστηκε με τη μορφή επιδομάτων και οικονομικών ελαφρύνσεων σε εργαζόμενους και εργοδότες. Ιδιαίτερα στο ΗΒ, οι αξιολογήσεις των πολιτών για τις πολιτικές που ακολούθησε η κυβέρνηση για την αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων ήταν συγκριτικά θετικές.

⁵ Για την επισκόπηση των δεδομένων για την αγορά εργασίας και την οικονομία στο ΗΒ κατά τη διάρκεια της πανδημίας: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/healthandsocialcare/condition-and-diseases/articles/coronaviruscovid19roundupeconomybusinessandjobs/2020-07-02#labourmarket>

Πίνακας 4. Πώς επηρέασε η πανδημία το εισόδημά τους

Αυξήθηκε	11,1%
Μειώθηκε	26,7%
Παρέμεινε το ίδιο	62,2%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK Pandemic

Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι οι συνέπειες της πανδημίας ήταν πολύ έντονες σε μετανάστες που εργάζονται είτε υπό ελαστικές συνθήκες απασχόλησης, είτε σε θέσεις χωρίς εργασιακή εξασφάλιση. Όπως προαναφέρθηκε στη μεθοδολογία, τα λιγότερο προνομιούχα τμήματα της ελληνικής διασποράς υπόεκπροσωπούνται στην παρούσα έρευνα. Συγκεκριμένα, η προηγούμενη αντιπροσωπευτική έρευνα κατέδειξε ότι ένα σημαντικό μέρος των Ελλήνων στο ΗΒ (11,3%) εργάζονταν ως ωρομίσθιοι, ενώ στη νέα έρευνα το ποσοστό είναι μόνο 2% συνυπολογίζοντας μάλιστα σε αυτό και τους εργαζόμενους φοιτητές. Η διαφορά αυτή προκύπτει μερικώς από το γεγονός ότι κά-ποιοι από τους μετανάστες κατάφεραν να βελτιώσουν την επαγγελματική τους κατάσταση στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ των δύο ερευνών, αλλά κυρίως είναι αποτέλεσμα της περιορισμένης συμμετοχής ερωτώμενων από τις πιο ευάλωτες κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες των Ελλήνων στο ΗΒ. Επιπροσθέτως, πρέπει επίσης να τονιστεί ότι η έρευνα δεν συμπεριλαμβάνει μετανάστες που μετοίκησαν στο ΗΒ μετά το 2019 και οι οποίοι επίσης είναι πιθανό να ήταν πιο ευάλωτοι στις συνέπειες της πανδημίας.

Συμπερασματικά, με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας προκύπτει ότι για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού του δείγματος οι συνέπειες της πανδημίας δεν οδήγησαν σε μεγάλες ανατροπές σε εργασιακό επίπεδο, όμως οι πιο ευάλωτες κατηγορίες επηρεάστηκαν ιδιαίτερως, με αρκετούς από αυτούς να αναγκάζονται να επιστρέψουν στην Ελλάδα παρά τη θέλησή τους, όπως θα περιγράψουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Μεταναστευτικές αποφάσεις και επιστροφή

Όπως προαναφέρθηκε, η πανδημία είχε επιπτώσεις στις μετακινήσεις του μεταναστευτικού πληθυσμού αλλά και στις αποφάσεις του για επιστροφή στη χώρα προέλευσης ή μη. Κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας, αρκετοί από τους Έλληνες που ζουν στο ΗΒ μετακινήθηκαν στην Ελλάδα, ενώ τον Μάρτιο υπήρξε και μια οργανωμένη προσπάθεια επαναπατριsmού από την ελληνική κυβέρνηση μέσω της ναύλωσης πτήσεων. Οι επιστροφές αφορούσαν κυρίως σπουδαστές που επέλεξαν ή αναγκάστηκαν να μετακινηθούν στην Ελλάδα μετά το κλείσιμο των πανεπιστημίων στο ΗΒ, αλλά και εργαζόμενους που βρέθηκαν σε δυσμενή κοινωνικοοικονομική θέση λόγω της πανδημίας και ως εκ τούτου αποφάσισαν να επαναπατριστούν μόνιμα. Παράλληλα, καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας, σημειώνεται και ένας αυξημένος αριθμός προσωρινών μετακινήσεων από επαγγελματίες που είχαν τη δυνατότητα να εργαστούν εξ αποστάσεως.

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, οι επιστροφές για μόνιμη εγκατάσταση μετά την έναρξη της πανδημίας αφορούν περίπου το 4% του δείγματος. Αυτό το ποσοστό, όμως, προκύπτει, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το ποσοστό των σπουδαστών που μετακινήθηκαν στο ΗΒ κατά το ακαδημαϊκό έτος 2019-2020, οι οποίοι δεν αποτελούν μέρος του δείγματος της παρούσας έρευνας, αλλά και κυρίως χωρίς να υπολογίζεται σε όλη της την έκταση η επιστροφή ατόμων με επισφαλείς όρους εργασίας, οι οποίοι όπως προαναφέρθηκε υποεκπροσωπούνται στο δείγμα.

Τα αποτελέσματα της έρευνας, συνεπώς, συνηγορούν ότι, εξαιρουμένων των δύο κατηγοριών αυτών, ο επαναπατριsmός για μόνιμη εγκατάσταση λόγω της πανδημίας ήταν περιορισμένος. Αυτό προκύπτει επίσης και από τις απαντήσεις των ερωτώμενων στην ερώτηση για το αν η πανδημία συνέτελεσε στο να επανεξετάσουν τα μελλοντικά τους σχέδια για μετανάστευση, με τη μεγάλη πλειονότητα να μην φαίνεται να έχει αλλάξει τα σχέδια τους. Είναι ενδιαφέρον ότι τα άτομα που απαντούν ότι η πανδημία έχει επηρεάσει σημαντικά τα μελλοντικά τους σχέδια είναι οι νεότεροι μετανάστες, αυτοί με τα χαμηλότερα εισοδήματα, καθώς και αυτοί που επέστρεψαν στην Ελλάδα, οι περισσότεροι από τους οποίους μάλιστα πριν από την πανδημία. Στην περίπτωση των τελευταίων η απάντησή τους, επομένως, μπορεί να ερμηνευθεί ως επανεξέταση του ενδεχόμενου επαναμετανάστευσης.

Όσον αφορά την επιστροφή για το σύνολο της περιόδου που μεσολάβησε μεταξύ των δύο ερευνών (διάστημα περίπου 1,5 έτους) αυτή υπολογίζεται στο 11,3%. Το ποσοστό αυτό είναι σε απόλυτη συνάφεια με το ποσοστό των ατόμων που δήλωσαν στην προηγούμενη έρευνα ότι σκόπευαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα μέσα στα επόμενα 3 χρόνια (11,4%). Σημειώνεται όμως ότι δεν προκύπτει απόλυτη ταύτιση μεταξύ των μεταναστευτικών πλάνων, όπως αυτά αναφέρθηκαν στην προηγούμενη έρευνα και τις πρακτικές των ερωτώμενων, όπως αυτές καταγράφηκαν από την παρούσα έρευνα. Συγκεκριμένα, ένα σημαντικό τμήμα αυτών που τελικά επέστρεψαν στην Ελλάδα είχαν αναφέρει στην προηγούμενη έρευνα ότι σχεδίαζαν αλλά και προτιμούσαν να παραμείνουν στο ΗΒ.

Αναφορικά με τους λόγους επιστροφής αυτών που γύρισαν στην Ελλάδα τα αποτελέσματα της έρευνας (Πίνακας 5) συνηγορούν ότι στην παρούσα φάση σχετίζονται κυρίως με παράγοντες απώθησης από το ΗΒ, το Brexit και την πανδημία, αλλά και προσωπικούς, οικογενειακούς λόγους και ελάχιστα έως καθόλου με παράγοντες έλξης από την Ελλάδα. Επίσης, σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας προκύπτει στατιστικά σημαντικός συσχετισμός μεταξύ του οικονομικού και μορφωτικού επιπέδου των ερωτώμενων και της επιστροφής. Συγκεκριμένα τα άτομα με χαμηλότερο εισόδημα και εκπαιδευτικό επίπεδο είναι πιο πιθανό να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Επίσης, τα άτομα που γύρισαν στην Ελλάδα είχαν λιγότερο σταθερή εργασία στο ΗΒ.

Πίνακας 5. Λόγοι επιστροφής στην Ελλάδα

Το Brexit και οι συνέπειές του	15,9%
Η πανδημία και οι συνέπειές της	30%
Έλλειψη ικανοποιητικών ευκαιριών για εργασία στο ΗΒ	8,6%
Δυσaréσκεια με τη ζωή στο Ηνωμένο Βασίλειο	13,9%
Ευκαιρίες για εργασία στην Ελλάδα	9,6%
Ο/η σύντροφός μου βρήκε δουλειά εκεί	0
Για οικογενειακούς/προσωπικούς λόγους	13,8%
Νοσταλγία	6,8%
Επειδή μου δόθηκε η δυνατότητα να εργάζομαι εξ αποστάσεως	0
Άλλο	1,4%

Σημείωση: Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων--ποσοστά επί των απαντήσεων

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK Pandemic

Συνολικά από την ανάλυση των δεδομένων για τις μόνιμες επιστροφές μπορούμε να σκιαγραφήσουμε δυο κύρια προφίλ μόνιμων επαναπατρισθέντων. Το πρώτο αφορά ερωτώμενους που δεν επιθυμούσαν την επιστροφή τους στην Ελλάδα, αλλά λόγω της πανδημίας ή ευρύτερων οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπισαν στο ΗΒ αναγκάστηκαν να το πράξουν. Το δεύτερο αφορά αυτούς που ήταν εν γένει μη ευχαριστημένοι από τη ζωή στο ΗΒ, όχι κατά ανάγκη για οικονομικούς λόγους, και ως εκ τούτου επιθυμούσαν την

επιστροφή. Για αυτούς/ές το Brexit, η πανδημία ή προσωπικοί και οικογενειακοί λόγοι συνετέλεσαν ώστε να επισπεύσουν την επιστροφή τους.

Ταυτόχρονα, πρέπει να σημειωθεί ότι ένα σημαντικό τμήμα των Ελλήνων στο ΗΒ (15,2%) επέλεξε να μετακομίσει στην Ελλάδα προσωρινά κατά τη διάρκεια της πανδημίας, ενώ το 25,7% θα το επιθυμούσε αλλά δεν μπορούσε να το κάνει για εργασιακούς ή άλλους λόγους. Το εύρημα αυτό δείχνει ότι αν και στην παρούσα φάση η επιστροφή δεν είναι επιλογή για την πλειονότητα των Ελλήνων στο ΗΒ, ένα σημαντικό τμήμα αυτών διατηρεί ιδιαίτερους κοινωνικούς και συναισθηματικούς δεσμούς με την Ελλάδα, δεδομένο που επίσης υπογραμμίζεται και από τα ευρήματα της προηγούμενης έρευνας.

Πίνακας 6. Σκεφτήκατε να μετακομίσετε προσωρινά στην Ελλάδα λόγω των έκτακτων συνθηκών που προκάλεσε η πανδημία;

Ναι και το έκανα	15,2%
Ναι, αλλά επέλεξα να μην το κάνω	15,3%
Θα το ήθελα αλλά δεν μπορούσα	25,7%
Όχι και ούτε σκοπεύω να το κάνω	43,8%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK Pandemic

Το μεγαλύτερο μέρος των ερωτώμενων απάντησαν ότι η πανδημία και ο περιορισμός κινητικότητας τους έκανε να αισθάνονται άγχος που είναι μακριά από τους δικούς τους ανθρώπους, ενώ η μεγάλη πλειονότητα των ατόμων που μετακινήθηκαν προσωρινά είναι από μεσαίες ή ανώτερες εισοδηματικές κλάσεις και πιθανότατα εργάζονταν σε επαγγέλματα που τους παρέχουν τη δυνατότητα τηλεργασίας. Σε ό,τι αφορά τη περίοδο μετακίνησης, οι περισσότεροι μετανάστες μετακινήθηκαν κατά τη διάρκεια του πρώτου lockdown (Μάρτιος-Ιούνιος 2020), αλλά και οι μετακινήσεις που καταγράφονται κατά τις επόμενες περιόδους δεν ήταν αμελητέες (Πίνακας 7).

Πίνακας 7. Περίοδος μετακόμισης στην Ελλάδα

Κατά την περίοδο του πρώτου lockdown	35,8%
Κατά την περίοδο του καλοκαιριού	31,8%
Μετά από το καλοκαίρι και μέχρι το δεύτερο lockdown	23,9%
Κατά την περίοδο του δεύτερου lockdown	8,6%

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK Pandemic

Τέλος, αναφέρεται ότι κάποια από τα άτομα αυτά που γύρισαν προσωρινά στην Ελλάδα κατά την περίοδο της πανδημίας και εργάστηκαν μέσω τηλεργασίας πιθανώς να ήθελαν να παρατείνουν την παραμονή τους στην Ελλάδα, ή να μοιράζουν το χρόνο τους μεταξύ Ελλάδας και Αγγλίας εφόσον τους το επέτρεπαν οι συνθήκες. Για να είναι όμως αυτό εφικτό θα ήταν απαραίτητο να υπάρχει ένα ευνοϊκό φορολογικό και ασφαλιστικό πλαίσιο, ειδικότερα για

μισθωτούς εργαζόμενους, ώστε να μπορούν να εξασφαλίσουν την συναίνεση των εργοδοτών τους. Σε ό,τι αφορά τη σημασία σχετικών ρυθμίσεων ένας ερωτώμενος σημείωσε στα σχόλια που ζητήσαμε από τους ερωτώμενους να κάνουν στο τέλος της έρευνας:

«Η ελληνική κυβέρνηση δεν ανακοίνωσε άμεσα και ξεκάθαρα ότι δεν θα υπολογίσει την περίοδο της πανδημίας για φορολογικούς λόγους και αυτό ανάγκασε εργαζόμενους αλλά και τις εταιρείες τους να τους ζητήσουν να επιστρέψουν νωρίτερα στο ΗΒ» (Άνδρας, 28 ετών).

Αξιολόγηση πολιτικών διαχείρισης της πανδημίας

Η εμπιστοσύνη στους πολιτικούς θεσμούς και στο πολιτικό σύστημα εν γένει συνδέεται άρρηκτα με την ποιότητα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την άσκηση πολιτικής. Παρόλο που τα τελευταία χρόνια ακολουθεί πτωτική πορεία, κυρίως λόγω της απόδοσης ευθυνών και άσκησης κριτικής για την οικονομική ύφεση και λιτότητα, υπάρχει απόθεμα εμπιστοσύνης απαραίτητο για τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος (Zmerli and Meer 2017). Σε καταστάσεις ρίσκου και κινδύνων, όπως η πανδημία που προκάλεσε ο ιός SARS-CoV-2, η εμπιστοσύνη αποκτά μεγαλύτερη σημασία όχι μόνο για την κυβέρνηση και το πολιτικό σύστημα, αλλά και για τους ειδικούς. Η εμπιστοσύνη σε αυτές τις περιπτώσεις μπορεί να επηρεάσει την αποτελεσματικότητα των μέτρων διαχείρισης του κινδύνου με τον οποίο είμαστε αντιμέτωποι. Σε αρκετές επιστημονικές μελέτες έχει διαπιστωθεί ότι όσο πιο αξιόπιστοι, ειλικρινείς και ικανοί κρίνονται οι αρμόδιοι για την αντιμετώπιση ρίσκων τόσο πιο αποτελεσματικά είναι και τα μέτρα για την αντιμετώπισή τους (Pidgeon et al. 2003, Poortinga and Pidgeon 2003, Walls et al. 2004 και Wray et al. 2006).

Για αυτόν τον λόγο εντάξαμε στην έρευνα μία μικρή ενότητα για την αξιολόγηση της διαχείρισης της πανδημίας, συγκριτικά στην Ελλάδα και το ΗΒ. Στο πλαίσιο μιας συμπληρωματικής έρευνας δεν είχαμε περιθώρια να εντάξουμε ολόκληρη σειρά ερωτήσεων που χρησιμοποιούνται σε μελέτες εμπιστοσύνης και γι' αυτό περιοριστήκαμε σε ορισμένες από αυτές που θα μας δώσουν ενδεικτικά δεδομένα (βλ. αναλυτικά στο Poortinga and Pidgeon 2003). Οι μεταβλητές αξιολόγησης που επιλέξαμε αφορούν την εμπιστοσύνη στη διαχείριση του κινδύνου σε τρεις διαφορετικούς παράγοντες: την κυβέρνηση, τους ειδικούς και τους πολίτες. Ζητήσαμε την αξιολόγηση των πολιτικών διαχείρισης της ελληνικής και βρετανικής κυβέρνησης για την προστασία της δημόσιας υγείας, την αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας, την αξιολόγηση των ειδικών στον έλεγχο και την παρακολούθηση της πανδημίας και την αξιολόγηση της συμπεριφοράς των πολιτών στον περιορισμό της εξάπλωσης του ιού. Για την ελληνική κυβέρνηση προσθέσαμε άλλη μία ερώτηση που σχετίζεται με τη διασπορά και συγκεκριμένα για την αποτελεσματικότητα στον επαναπατρισμό των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Χρησιμοποιήσαμε μια

δεκαβάθμια κλίμακα συμφωνίας/διαφωνίας με συγκεκριμένες φράσεις, όπου το 0 σημαίνει διαφωνώ απόλυτα και το 10 συμφωνώ απόλυτα.

Τα αποτελέσματα που αποτυπώνονται στον Πίνακα 8 είναι ενδεικτικά του δημόσιου λόγου που είχε επικρατήσει κατά το δεύτερο κύμα της πανδημίας και αφορούσε τη διαχείριση της πανδημίας μέχρι τον Δεκέμβριο το 2020. Αν δούμε συγκριτικά τις δύο χώρες προκύπτει ότι η ελληνική κυβέρνηση πιστώνεται την έγκαιρη διάγνωση της κατάστασης στη λήψη μέτρων για τον περιορισμό εξάπλωσης του ιού στην πρώτη έξαρση της πανδημίας, σε αντίθεση με τη βρετανική κυβέρνηση η οποία καθυστέρησε σημαντικά σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες στην Ευρώπη. Η μέση τιμή της κλίμακας αξιολόγησης για την Ελλάδα είναι στο 5,18 ενώ για το ΗΒ στο 3,73 και η διάμεσος στο 5 και το 4 αντίστοιχα. Η εικόνα αντιστρέφεται όταν η αξιολόγηση αφορά την αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων. Σε αυτή την περίπτωση η βρετανική κυβέρνηση αξιολογείται πολύ καλύτερα για το εμπροσθοβαρές πακέτο οικονομικής ενίσχυσης που θεσμοθέτησε, ενώ η ελληνική κυβέρνηση ακολουθώντας πιο συντηρητική πολιτική σε αυτό το πεδίο δέχεται κριτική (Πίνακα 8).

Πίνακας 8. Αξιολόγηση της διαχείρισης της πανδημίας

	Μέσος	Διάμεσος	Τυπ. Απόκλιση
Οι πολιτικές της βρετανικής κυβέρνησης σε ό,τι αφορά την προστασία της δημόσιας υγείας από την αρχή της πανδημικής κρίσης μέχρι σήμερα είναι οι κατάλληλες	3,73	4	2,296
Οι πολιτικές της ελληνικής κυβέρνησης σε ό,τι αφορά την προστασία της δημόσιας υγείας από την αρχή της πανδημικής κρίσης μέχρι σήμερα είναι οι κατάλληλες	5,18	5	2,585
Οι πολιτικές της βρετανικής κυβέρνησης σε ό,τι αφορά την αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας από την αρχή της πανδημικής κρίσης μέχρι σήμερα είναι οι κατάλληλες	5,55	6	2,596
Οι πολιτικές που ακολούθησε η ελληνική κυβέρνηση για την αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας είναι οι κατάλληλες	4,15	4	2,285
Οι αξιωματούχοι υγείας και η επιστημονική επιτροπή για έκτακτες καταστάσεις ήταν αποτελεσματικοί στον έλεγχο και την παρακολούθηση της πανδημίας	3,96	4	2,35
Ο ΕΟΔΥ και η Υπηρεσία Πολιτικής Προστασίας ήταν αποτελεσματικοί στον έλεγχο και την παρακολούθηση της πανδημίας	5,33	6	2,595
Οι πολίτες στο ΗΒ έδρασαν υπεύθυνα ώστε να αποτρέψουν την εξάπλωση του ιού	3,88	4	2,254
Οι πολίτες στην Ελλάδα έδρασαν υπεύθυνα ώστε να αποτρέψουν την εξάπλωση του ιού	4,53	4	2,488
Η ελληνική κυβέρνηση έχει διαχειριστεί σωστά και αποτελεσματικά τον επαναπατρισμό των Ελλήνων του εξωτερικού κατά τη διάρκεια της πανδημίας	5,14	6	2,746

Τα παραπάνω, κυρίως για τις πολιτικές προστασίας της δημόσιας υγείας, αποτυπώνονται και στα σχόλια που ζητήσαμε από τους ερωτώμενους να κάνουν στο τέλος της έρευνας. Φαίνεται ότι η καθυστέρηση στην εφαρμογή μέτρων για το περιορισμό της εξαπλώσης του ίου τις πρώτες εβδομάδες εμφάνισης του στην Ευρώπη στο ΗΒ επηρέασε την ήδη αρνητική άποψη πολλών Ελλήνων που ζουν στο ΗΒ για το σύστημα υγείας και την κυβέρνηση, όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν κάποιοι ερωτώμενοι:

«Η δημόσια υγεία δεν ήταν σε καμία περίπτωση προτεραιότητα για το ΗΒ, ειδικά κατά το πρώτο κύμα κρουσμάτων του ιού. Φάνηκαν έντονα οι αδυναμίες του συστήματος υγείας και η μόνιμη συζήτηση ειδικά των Ελλήνων του ΗΒ στρεφόταν γύρω από το πόσο δεν το εμπιστεύονται για την υγεία τους» (Γυναίκα, 30 ετών).

«Η Ελλάδα φέρθηκε πολύ υπεύθυνα στο θέμα της προστασίας της δημόσιας υγείας, το οποίο είναι συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα σε αντίθεση με την Αγγλία, που δεν εφάρμοσε τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία της δημόσιας υγείας!» (Άνδρας, 29 ετών).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αξιολόγηση των ειδικών. Σε αυτή την κατηγορία εντάξαμε τόσο τους ειδικούς της υγείας όσο και τον μηχανισμό πολιτικής προστασίας και αντιμετώπισης έκτακτων καταστάσεων, καθώς οι ενέργειές τους ήταν συντονισμένες. Από τα αποτελέσματα φαίνεται ότι η αξιολόγησή τους ακολουθεί την αξιολόγηση των δύο κυβερνήσεων στις πολιτικές για την προστασία της δημόσιας υγείας. Αυτό είναι αναμενόμενο καθώς αποτελούν μέρος του κρατικού μηχανισμού και δρουν υπό τις εντολές της κυβέρνησης. Παρόλα αυτά, είναι αξιοσημείωτο ότι για την Ελλάδα τόσο ο ΕΟΔΥ όσο και η Υπηρεσία Πολιτικής Προστασίας θεωρούνται αρκετά αποτελεσματικοί για τη διαχείριση της πανδημίας, ενώ οι αντίστοιχοι βρετανικοί οργανισμοί δεν έχουν την ίδια αντιμετώπιση από τους Έλληνες που ζουν στο ΗΒ. Φαίνεται, λοιπόν, η γενικότερη διαχείριση της πανδημίας να παίζει σημαντικό ρόλο, τη στιγμή μάλιστα που οι πολίτες βιώνουν και το δεύτερο κύμα της, η εμπειρία τους όλους αυτούς τους μήνες σε σχέση με την πανδημία και στις δύο χώρες είναι καθοριστική και δείχνει να εντυπώνεται στη συνείδηση των πολιτών ότι η διαχείρισή της είναι αποτέλεσμα καλής συνεργασίας πολιτικών και ειδικών, τουλάχιστον στην περίπτωση της Ελλάδας που η αξιολόγηση υπερβαίνει τη μέση τιμή. Αντίθετα, στο ΗΒ κυβέρνηση και ειδικοί βρίσκονται από κοινού στο στόχαστρο αυτών των αξιολογήσεων.

Η τελευταία μεταβλητή που εντάξαμε σε αυτή τη σειρά ερωτήσεων είναι η κοινωνική εμπιστοσύνη. Η έννοια της κοινωνικής εμπιστοσύνης αναφέρεται συνήθως στις προσδοκίες που έχουν οι άνθρωποι από τους συνανθρώπους τους ότι θα δράσουν με συγκεκριμένο τρόπο (Hardin 2001 και Offe 1999). Ένας από τους βασικούς παράγοντες που καθορίζουν

την κοινωνική ή διαπροσωπική εμπιστοσύνη είναι οι εμπειρίες και τα βιώματα των ανθρώπων (Welch et al. 2005). Αυτά καθορίζουν είτε τις προσδοκίες, είτε την αξιολόγηση που κάνουν τα άτομα για τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση εξετάζουμε την αξιοπιστία των πολιτών στην Ελλάδα και το ΗΒ, όπως αυτή αξιολογείται από τους ερωτώμενους, με βάση τη συμπεριφορά και την ανταπόκριση των πολιτών στις δύο χώρες στους περιοριστικούς κανόνες που έθεσαν οι κυβερνήσεις για την αποτροπή εξάπλωσης του ιού. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 8, η αξιολόγηση της στάσης των πολιτών τόσο στην Ελλάδα όσο και στο ΗΒ είναι κάτω από τη μεσαία τιμή και η διάμεσος είναι στο 4. Σε αυτό έχει συμβάλει και η αλλαγή στον τρόπο επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με τους συνανθρώπους μας λόγω των μέτρων προφύλαξης από τον ιό, τα οποία έχουν κάνει επιφυλακτικούς όλους τους ανθρώπους (Fell 2020). Η ερμηνεία των δεδομένων είναι πολύπλοκη διαδικασία και θα πρέπει να στηρίζεται σε περισσότερες μεταβλητές και αιτιώδεις συσχετισμούς από αυτά που εξετάζουμε στην παρούσα έρευνα. Παρόλα αυτά, αξίζει να σημειώσουμε ότι η διαπροσωπική δυσπιστία που παρατηρείται είναι κρίσιμος παράγοντας στη διαχείριση μιας πανδημίας και αποκαλύπτει τη σημασία της υπευθυνότητας των ίδιων των πολιτών. Ακόμη και όταν η αξιοπιστία της κυβέρνησης και της πολιτικής που ασκεί βελτιώνεται στις αξιολογήσεις των πολιτών είναι σημαντικό να συμβαδίζει με την αντίστοιχη κοινωνική αξιοπιστία ώστε οι πολιτικές αυτές να είναι αποτελεσματικές.

Επίσης, δεδομένου ότι ζητήσαμε την αξιολόγηση συγκεκριμένων θεσμών και αντιλαμβανόμενοι ότι η διαχείριση της πανδημίας είναι τεράστια δοκιμασία για κάθε χώρα μεταξύ άλλων και σε πολιτικό επίπεδο, διερευνήσαμε αν η πανδημία συνέβαλε με κάποιο τρόπο στην αλλαγή των απόψεων των ερωτηθέντων για τους θεσμούς εν γένει. Έτσι, κλήθηκαν να τοποθετηθούν σε μία πενταβάθμια κλίμακα, όπου το 1 σημαίνει διαφωνώ απόλυτα και το 5 συμφωνώ απόλυτα, σχετικά με τη φράση: «Η πανδημία άλλαξε τις απόψεις μου για τους θεσμούς στην Ελλάδα και στο ΗΒ». Τόσο για την Ελλάδα όσο και για το ΗΒ φαίνεται ότι η πανδημία δεν άφησε θετικό αποτύπωμα για τους θεσμούς συνολικά. Ειδικά για την Ελλάδα, η οποία είχε πιο θετικές αξιολογήσεις στη διαχείριση της πανδημίας, δεν πιστώνεται μεγαλύτερη εμπιστοσύνη για τους θεσμούς. Είναι ενδεικτικό των απαντήσεων που μας έδωσαν οι ερωτηθέντες και στην προγενέστερη έρευνα για την εμπιστοσύνη στους θεσμούς και την ανάγκη ριζικών αλλαγών προκειμένου να επιστρέψουν στη χώρα αλλά αναδεικνύεται και από τα σχόλια των ερωτώμενων στην παρούσα έρευνα:

«Η Ελλάδα αποδεικνύει πως σε ατομικό επίπεδο υπάρχουν εξαιρετοι επιστήμονες, παρόλα αυτά το πρόβλημα της χώρας συνεχίζει να είναι η κακή διαχείρισή πόρων και ανθρώπινου δυναμικού. Αν και η νέα κυβέρνηση δείχνει να κάνει αξιότιμες προσπάθειες αναδιάρθρωσης/ εκσυγχρονισμού, συνεχίζει να αποφεύγει αλλαγές που πλήττουν το παλιό κατεστημένο» (Άνδρας, 30 ετών).

«Είχα κακή άποψη και για την ελληνική και τη βρετανική κυβέρνηση πριν από την πανδημία και τώρα έχω ακόμη χειρότερη» (Γυναίκα, 48 ετών).

Πίνακας 9. Επίδραση της πανδημίας στις απόψεις για τους θεσμούς στην Ελλάδα και το ΗΒ (πενταβάθμια κλίμακα likert)

	Άλλαξε τις απόψεις σας για τους θεσμούς στο ΗΒ	Άλλαξε τις απόψεις σας για τους θεσμούς στην Ελλάδα
Μέσος	2,98	2,89
Διάμεσος	3	3
Τυπ. Απόκλιση	1,244	1,343

Πηγή: Έρευνα SEESOX-GDUK Pandemic

Τέλος, αξίζει να τονίσουμε ότι η πανδημία και η διαχείρισή της είναι ένα δυναμικό φαινόμενο με αρκετές εναλλαγές που συνδέονται με την εξάπλωση του ιού και τα αντίστοιχα μέτρα αντιμετώπισής του. Αυτό ενδεχομένως να έχει επηρεάσει και τις αξιολογήσεις των ερωτηθέντων στην έρευνα για τις πολιτικές διαχείρισης που ακολούθησε κάθε κυβέρνηση. Επομένως, το χρονικό διάστημα που διενεργήθηκε η έρευνα είναι καθοριστικό για το σχηματισμό των αντιλήψεων των ερωτώμενων. Για παράδειγμα, οι αξιολογήσεις για την ελληνική κυβέρνηση μπορεί να ήταν πιο θετικές τον Μάρτιο του 2020, όπως δείχνουν και άλλες έρευνες,⁶ κυρίως για τη διαχείριση με στόχο την προστασία της δημόσιας υγείας, εφόσον εκείνη την περίοδο η εξάπλωσή του ιού είχε περιοριστεί σημαντικά. Ωστόσο, η διαχείριση των επόμενων μηνών άμβλυαν τις αντιλήψεις των πολιτών. Αυτό φαίνεται και στα σχόλια των ερωτώμενων:

«Υπάρχει διαφορά στον τρόπο που η ελληνική κυβέρνηση έδρασε στο 1ο και έπειτα στο 2ο lockdown. Αυτό δεν γίνεται σαφές ούτε προσμετράται από το παρόν ερωτηματολόγιο. Ενώ αρχικά οι ελληνικές αρχές έδειξαν υπευθυνότητα και με σύνεση συνυπολόγισαν τις οικονομικές επιπτώσεις και άνοιξαν με περιορισμούς τα σύνορα, στο 2ο lockdown παρατηρείται μια πολιτική «πανικού» η οποία συνοδεύεται από σπασμωδικές κινήσεις που επηρεάζουν τόσο την εξέλιξη της πανδημίας στη χώρα όσο και την οικονομική της κατάσταση. Αντίστοιχα, οι Έλληνες πολίτες, ενώ στην αρχή είχαν δείξει την απαιτούμενη ψυχραιμία και συνέβαλλαν με τη στάση τους στην αποτροπή της εξάπλωσης, κατά τη διάρκεια του 2ου lockdown παρατηρήθηκε κοινωνική αντίδραση στα σπασμωδικώς επιβαλλόμενα πολιτικά μέτρα και κατ'επέκταση σε κοινωνική μη συμμόρφωση» (Γυναίκα, 35 ετών).

⁶ Βλ. τα αποτελέσματα της έρευνας που διενεργήθηκε την περίοδο 21-23 Μαρτίου 2020 από το GreeksConnect <https://greekconnect.co.uk/greeksinlondon/convid-19-and-the-greek-community-in-uk-survey/14214/>

«Η αντιμετώπιση της πανδημίας από τις ελληνικές αρχές κατά τη διάρκεια Μαρτίου/Ιουνίου ήταν υποδειγματική. Η κυβέρνηση έχασε την αξιοπιστία της το καλοκαίρι, με αποτέλεσμα να σταματήσει να υπάρχει πειθαρχία στη συνέχεια» (Άνδρας, 47 ετών).

Συμπεράσματα

Με αφορμή τις μεταβολές που προκάλεσε η πανδημία αλλά και όσα παρατηρήσαμε να συμβαίνουν κατά τη διάρκεια αυτής, εξετάσαμε διερευνητικά τις επιπτώσεις της στην ελληνική διασπορά στο ΗΒ. Ορμώμενοι από την κύρια έρευνά μας που ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 2019, επανήλθαμε στους Έλληνες που ζουν και εργάζονται στο ΗΒ προκειμένου να μελετήσουμε στάσεις και συμπεριφορές υπό το πρίσμα της πανδημίας. Ο βασικός στόχος ήταν να εξετάσουμε τις οικονομικές και εργασιακές επιπτώσεις, τις πρόσκαιρες ή μόνιμες μετακινήσεις τους, την επαφή τους με την Ελλάδα και την αξιολόγηση των πολιτικών διαχείρισης της πανδημίας. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το δείγμα μας δεν είναι αντιπροσωπευτικό και γι' αυτό δεν αξιώνουμε γενικεύσεις σε επίπεδο πληθυσμού αλλά προσπαθούμε να αναδείξουμε κυρίαρχες τάσεις.

Μετά από δύο κύματα πανδημίας θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί σε μια κανονικοποίηση αυτής της έκτακτης συνθήκης. Ενώ τις πρώτες εβδομάδες της πανδημίας επικράτησε μεγαλύτερη αναταραχή, η ζωή των ανθρώπων φαίνεται να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα. Και αυτό φαίνεται από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα. Σε εργασιακό και οικονομικό επίπεδο οι αρνητικές επιπτώσεις φαίνεται να είναι μικρές για τους Έλληνες στο ΗΒ που απασχολούνταν σε θέσεις πλήρους απασχόλησης και είχαν ικανοποιητικό εισόδημα. Οι οικονομικές απώλειες είναι διαχειρίσιμες και οι νέες συνθήκες εργασίας δεν έχουν προξενήσει πολλές αλλαγές στα μεσαία και ανώτερα στρώματα των Ελλήνων μεταναστών. Αυτός φαίνεται να είναι και ο λόγος που δεν έχουν παρατηρηθεί και πολλές μόνιμες επιστροφές των Ελλήνων που ζουν στο εξωτερικό. Έτσι, παρόλο που κατά τους πρώτους μήνες της πανδημίας κάποιοι επέλεξαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα και να βιώσουν αυτή τη δύσκολη κατάσταση με την οικογένειά τους, αυτή η τάση δεν παγιώθηκε και σε καμία περίπτωση δεν αποτυπώνεται στις μακροπρόθεσμες προθέσεις της πλειοψηφίας των ερωτηθέντων. Ωστόσο, υπάρχει ένας αριθμός Ελλήνων, που είτε εργάζονταν σε επισφαλείς θέσεις απασχόλησης με χαμηλό εισόδημα είτε δεν ήταν ικανοποιημένοι από τη ζωή τους στο ΗΒ, για τους οποίους η πανδημία σε συνδυασμό με το BREXIT έγιναν οι αναγκαίες συνθήκες για την επιστροφή στην Ελλάδα.

Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζουν και οι αξιολογήσεις για τη διαχείριση της πανδημίας στις δύο χώρες. Σε περιόδους κρίσης, όπως στην περίπτωση τρομοκρατικών επιθέσεων, είναι σύνηθες οι πολίτες να δείχνουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη και στήριξη στους υπεύθυνους για τη διαχείριση της κρίσης (Mueler 1970).⁷ Την περίοδο που διανύουμε, διαπιστώνεται αύξηση της εμπιστοσύνης στους θεσμούς και στις κυβερνήσεις, κυρίως των χωρών που κατάφεραν να περιορίσουν τον αριθμό των θανάτων από τον ιό (Cunningham 2020). Αυτό επιβεβαιώνεται σε κάποιο βαθμό στην περίπτωση της Ελλάδας και του ΗΒ αλλά με διαφορετικές κατευθύνσεις για κάθε χώρα. Οι αξιολογήσεις των Ελλήνων που ζουν στο ΗΒ για τη διαχείριση της πανδημίας και την προστασία της δημόσιας υγείας στην Ελλάδα ήταν αρκετά πιο θετικές σε σύγκριση με του ΗΒ. Αντίθετα, τα μέτρα που έλαβαν οι κυβερνήσεις για τη θωράκιση των οικονομιών τους αξιολογήθηκαν πιο θετικά για το ΗΒ και πιο αρνητικά για την Ελλάδα. Παρόλο που οι αξιολογήσεις ήταν συνολικά πιο θετικές για την Ελλάδα σε ό,τι αφορά τη διαχείριση της πανδημίας, αυτό δεν φαίνεται να αποκρυσταλλώνεται στη βελτίωση της άποψης για τη λειτουργία των θεσμών στη χώρα. Αναδεικνύεται έτσι και η σημασία της συνέχειας που πρέπει να υπάρχει στις πολιτικές που ακολουθούνται ώστε να μεταστραφεί το αρνητικό κλίμα που υπάρχει από τους Έλληνες της διασποράς για το ελληνικό πολιτικό σύστημα στην Ελλάδα. Επίσης, αναφέρεται ότι η πανδημία και η διαχείρισή της είναι ακόμη σε εξέλιξη όσο γράφονται αυτές οι γραμμές, επομένως, και η αξιολόγησή της είναι και αυτή δυναμική και τα αποτελέσματα της έρευνας συνεπώς πρέπει να ερμηνευτούν υπό αυτό το πρίσμα.

Αναμφίβολα, η πανδημία που προκάλεσε ο ιός SARS-CoV-2 έχει αφήσει ήδη το στίγμα της σε πολλές πτυχές της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής. Για τις γενιές που θα ακολουθήσουν, αυτή η πανδημία πιθανότατα θα είναι σημείο αναφοράς. Παρατηρούμε ήδη τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στην αγορά εργασίας, με τις νέες μορφές απασχόλησης και την τηλεργασία, ενώ η ιατρική έρευνα επιταχύνεται και οι διεθνείς συσχετισμοί και συνεργασίες αλλάζουν. Παράλληλα η πανδημία κατέδειξε με τον πιο emphaticό τρόπο την ανάγκη να ανασυνταχθεί το κοινωνικό δίκτυο πρόνοιας και να θωρακιστεί το δημόσιο σύστημα υγείας. Μπορεί να αναφερθεί κανείς σε αρκετές ακόμη αλλαγές των οποίων θα γίνουμε ή έχουμε ήδη γίνει κοινωνοί. Μέρος αυτών των μεταβολών είναι και οι μεταναστευτικές ροές. Ήδη οι μετακινήσεις έχουν περιοριστεί αρκετά λόγω των περιορισμών που έχουν τεθεί σε ισχύ για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Ωστόσο, έχει δημιουργηθεί και μια νέα οικονομική πραγματικότητα, η οποία ενδεχομένως να δημιουργήσει νέες ροές ή η προστασία της δημόσιας υγείας να τις περιορίσει σε βάθος χρόνου. Το ζήτημα είναι ότι

⁷ Πρόκειται για το φαινόμενο rally-round-the-flag, όρο που χρησιμοποίησε ο Mueler για να εξηγήσει τη δημοτικότητα Αμερικανών προέδρων αμέσως μετά από κάποιο σημαντικό γεγονός στις διεθνείς σχέσεις της χώρας.

αυτή η νέα πραγματικότητα επηρεάζει σημαντικά και τους διασπορικούς πληθυσμούς τόσο ως προς τη σχέση τους με τη χώρα υποδοχής όσο και με τη χώρα καταγωγής, και αυτό είναι κάτι που οι κυβερνήσεις και οι θεσμοί τους πρέπει να λάβουν υπόψη στον σχεδιασμό πολιτικών για τη σχέση τους με τη διασπορά εν γένει.

Βιβλιογραφία

- Anastasakis, Othon. 2020. "Between Hostland and Homeland." *SEESOX Diaspora Pandemic Blog*. <http://seesoxdiaspora.org/publications/pandemic-blog/test-topic-for-pandemic-blog>.
- Barbulescu, P. and Vargas-Silva, C. 2020. "Seasonal harvest workers during COVID-19. COMPAS Coronavirus and Mobility Forum". <https://www.compas.ox.ac.uk/2020/seasonal-harvest-workers-during-covid-19/>
- Cunningham, Kevin. 2020. "The Rally-Round-the-Flag Effect and Covid-19." *UK in a changing Europe*. <https://ukandeu.ac.uk/the-rally-round-the-flag-effect-and-covid-19/>.
- Gaslyan, N. & Galstyan, M. 2020. "Armenian 'Putinka' and beyond: Are there any alternatives for returned labour migrants in their homeland?" COMPAS Coronavirus and Mobility Forum. <https://www.compas.ox.ac.uk/2020/armenian-putinka-and-beyond-are-there-any-alternatives-for-returned-labour-migrants-in-their-homeland/>
- Howlett, M. and Thompson, D. 2020. "Why did/n't they leave?: Understanding international postgrad students' (im)mobility during COVID-19." COMPAS Coronavirus and Mobility Forum. <https://www.compas.ox.ac.uk/2020/why-did-nt-they-leave-understanding-international-postgrad-students-immobility-during-covid19/>
- Fasani, Francesco, and Jacopo Mazza. 2020. *A Vulnerable Workforce: Migrant Workers in the COVID-19 Pandemic*. Ispra: Publications Office of the European Union. <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/vulnerable-workforce-migrant-workers-covid-19-pandemic>.
- Fell, Lauren. 2020. "Trust and COVID-19." *Digital Government: Research and Practice* 2(1). <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/3428472>.
- Hardin, Russell. 2001. "Conceptions and Explanations of Trust." In *Trust in Society*, Russell Sage foundation series on trust, vol. 2., ed. K. S. Cook. New York: Russell Sage Foundation, 3–39.

International Organization for Migration. 2020. *Global Diasporas Reacting to the COVID-19 Crisis. Best Practices from the Field*. Geneva.

Kamaras, Antonis. 2020. "Diaspora Technocrats and Scientists from Crisis to Crisis." *SEESOX Diaspora Pandemic Blog*. <http://seesoxdiaspora.org/publications/pandemic-blog/diaspora-technocrats-and-scientists-from-crisis-to-crisis> (January 7, 2021).

Kathiravelu, L. & Heller, A 2020. "Transnational mobilities of COVID discourse: The Question of Return" COMPAS Coronavirus and Mobility Forum. <https://www.compas.ox.ac.uk/2020/transnational-mobilities-of-covid-discourse-the-question-of-return/>

Mueller, John E. 1970. "Presidential Popularity from Truman to Johnson1." *American Political Science Review* 64(1): 18–34.

Neveu Kringelbach, H. 2020 "From heroes to pariahs? Senegalese return migrants in the time of COVID-19." COMPAS Coronavirus and Mobility Forum. <https://www.compas.ox.ac.uk/2020/from-heroes-to-pariahs-senegalese-return-migrants-in-the-time-of-covid-19/>

Offe, Claus. 1999. "How Can We Trust Our Fellow Citizens?" In *Democracy and Trust*, ed. Mark E. Warren. Cambridge UK: Cambridge University Press.

Pidgeon, Nick F, J. Walls, Andrew Weyman, and Tom Horlick-Jones. 2003. *Perceptions of and Trust in the Health and Safety Executive as a Risk Regulator*. Norwich: HSE Books.

Poortinga, Wouter, and Nick F. Pidgeon. 2003. "Exploring the Dimensionality of Trust in Risk Regulation." *Risk Analysis: An International Journal* 23(5): 961–72.

Pratsinakis, Manolis. 2021. "Diasporas and Panic mobility. Social media reactions among the Greeks in the UK amidst the Covid-19 pandemic." *SEESOX Diaspora Pandemic Blog*

Ratha, Dilip et al. 2020. *COVID-19 Crisis through Migration Lens*. World Bank and KNOMAD.

Schweers, J. and Kersting, D. 2020. "Evacuating the Greek Refugee Camps and strengthening Europe from Below." COMPAS Coronavirus and Mobility Forum. <https://www.compas.ox.ac.uk/2020/evacuating-the-greek-refugee-camps-and-strengthening-europe-from-below/>

- Walls, J., Nick Pidgeon, Andrew Weyman, and Tom Horlick-Jones. 2004. "Critical Trust: Understanding Lay Perceptions of Health and Safety Risk Regulation." *Health, Risk & Society* 6(2): 133–50.
- Welch, Michael R. et al. 2005. "Determinants and Consequences of Social Trust*." *Sociological Inquiry* 75(4): 453–73.
- Wray, Ricardo, Jennifer Rivers, K. Jupka, and Bruce Clements. 2006. "Public Perceptions about Trust in Emergency Risk Communication: Qualitative Research Findings." *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* 24(1): 45.
- Zmerli, Sonja, and Tom W. G. van der Meer. 2017. *Handbook on Political Trust*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Πρατσινάκης, Μανώλης. 2020. Η Ελληνική Διασπορά Στο Ηνωμένο Βασίλειο. Αθήνα-Οξφόρδη: διαΝΕΟσις.

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis